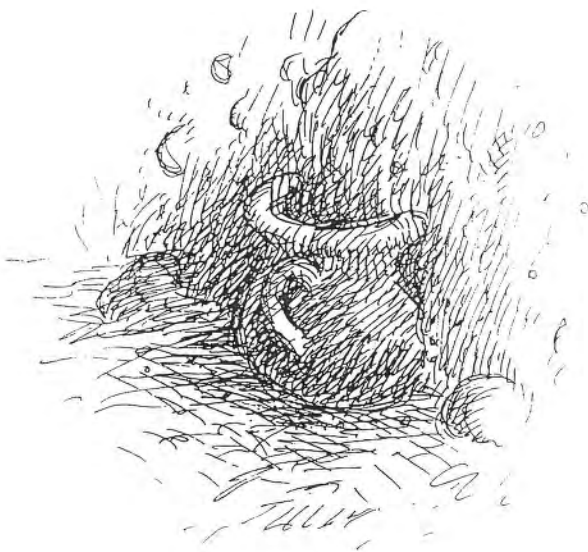

UTSKRIFT

2

◇ 1992 ◇

Utskrift ges ut av:

Stiftelsen Hallands läns museer, Uppdragsverksamheten
Tollsgatan
302 31 Halmstad

Telefon 035-10 94 80   Telefax 035-18 60 67

Artiklar till *Utskrift* mottas i form av maskinskrivna manus eller 3.5" disketter i WordPerfect 4.2, 5.0 eller 5.1.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktion:
Christina Rosén
Erik Rosengren

ISSN 1102-7290

Tryckt hos KOMAC, Halmstad

HALLANDS LÄN

INNEHÅLL

<i>Erik Rosengren</i>	Inledning	1
<i>Lars Lundqvist</i>	Under Hallands sand	3
<i>Bo Strömberg</i>	Översandad boplats och årderspår vid Södra Mellby	11
<i>Pär Connelid & Catharina Mascher</i>	Medeltida åkrar vid Sperlingsholm	19
<i>Staffan Anberg</i>	Mesolitikum i södra Halland - en forskningshistorik	27
<i>Christina Rosén</i>	Staden som icke är? - Medeltidens Laholm	37

STADEN SOM ICKE ÄR? - MEDELTIDENS LAHOLM

Av Christina Rosén

Bakgrund

Dagens Laholm, med sina kullerstensbelagda, krokiga gator och pittoreska hus, ger onekligen intryck av att vara en stad av god medeltida årgång och i turistbroschyrerna utropas Laholm glatt till Hallands äldsta stad. Så också i den "officiella" historieskrivningen där t ex Axel Ejwertz menar att det redan på 1100-talet fanns ett bonde- och fiskesamhälle vid Lagans södra strand som "smög sig mjukt och följsamt efter flodkantens linje och stod genom små tvärgränder i förbindelse med båtbyggorna. På en plåtå...hade sockenborna timrat upp sin kyrka." (1961 s 11). Laholms äldsta historia är dock mer komplicerad än så och i ljuset av de senare årens arkeologiska undersökningar finns det anledning att på nytt ta upp diskussionen om Laholms ursprung och utveckling.

Laholm är beläget i Höks härad i ett jordbrukslandskap ca 8 km uppströms Lagan, vid dess sista fall. Hit har ån varit segelbar i historisk tid. Området har varit bebott sedan mesolitikum och det tycks ha varit en kommunikationsmässig knutpunkt av betydelse under mycket lång tid. Här möts den nord-sydliga huvudvägen genom Halland med vadställe och senare bro över Lagan och en öst-västlig förbindelse via Lagans dalgång från Småland ned till kusten. Som ett lås i denna knutpunkt ligger en holme i Lagan där en borg anläggs under medeltiden. Ett rikt laxfiske i ån och goda åkerjordar på höjderna ovanför har tillsammans med kommunikationslederna - och kanske också möjligheten att kontrollera dessa - inneburit att området redan tidigt sannolikt haft betydelse som centralort, något som styrks av fornlämningsbeståndet vilket omfattar boplatser och flera stora gravhögar, främst på Lagans solbelysta nordsida.

En vikingatida handelsplats?

Ca 1,5 km nordväst om Laholm ligger byn Köpinge. Ortnamnet är ovanligt i Halland men i Skåne finns flera exempel på ortnamn som är sammansättningar med -köpinge. Några av dessa har visat sig vara vikingatida/tidigmedeltida handels- eller marknadsplatser, vilkas funktion har upphört när städer etablerats i närheten (Ersgård 1986 m anf litt). Exempel på detta är Löddeköpinge-Lund (Ohlsson 1980), Stora Köpinge-Ystad och Dalköpinge/Kyrkoköpinge-Trelleborg. De ligger alla vid segelbara åar i närheten av blivande staden och parallellerna med det halländska Köpinge är tydliga. En viktig skillnad är dock att här har inga arkeologiska undersökningar gjorts som kunnat påvisa eventuella tidiga aktiviteter. På storskifteskartan från 1813 (Laholms sn akt 141) finns emellertid ett område utmärkt med namnet Toften. Det ligger ca 500 m sydost om den historiska bytomten på en platå i sluttningen mot Lagan. Namnet antyder att här kan dölja sig spåren efter en äldre bebyggelse.

Kung Valdemars jordebok

Den medeltida staden Laholm är huvudsakligen känd genom arkivaliskt källmaterial från 1200-talet och framåt. Det äldsta belägget är Kung Valdemars jordebok (KVJB) från 1231 (Ejwertz 1976 s 22ff). Här framgår det dels att Laholm tillhörde kungalevet, dvs den kungliga egendomen, dels att bland de kungliga inkomsterna ingick 15 mark silver från "mansio de laghaeholm de foro. de colonis. de tributo. de molendino. de piscatura", dvs från "Lagaholms gård, torget, landborna, skatten, kvarnen, fisket". Jordebokens kortfattade upplysningar kan låna sig till många tolkningar. Mest sannolikt är kanske att vid 1200-talets början fanns vid Lagan en kungsgård med tillhörande landbor, något slags handels/marknadsverksamhet (torget) samt en kvarn och ett förmodligen ganska omfattande laxfiske - av ett annat ställe i samma källa framgår det att kungens årliga inkomst från detta var 1000 laxar. Det finns emellertid inga säkra arkivaliska eller arkeologiska belägg för var denna kungsgård har legat.

Kyrkan

Laholms kyrka är både stadskyrka och församlingskyrka för den omgivande landsbygden. Den nuvarande kyrkan är till stora delar ombyggd efter en brand 1802 och de enda medeltida delar som är kvar är tornet och en tidigare västvägg som ingår i detta. De kvarstående delarna visar att det rör sig om en gotisk tegelkyrka och dess äldsta delar har utifrån stilhistoriska grunder daterats till ca 1225 (Redin 1982). Dateringen får dock betraktas som osäker då så lite av den äldsta kyrkan finns kvar. Tornet har valv från 1400-talet och har möjligen tillkommit under denna tid. Ett försök till rekonstruktion av kyrkans utseende under senmedeltid har gjorts av Anders Andrén (1986a s 206). Rekonstruktionen visar en byggnad med rakslutet kor och vapenhus i norr och söder. Kyrkan är invigd till St Clemens, något som tyder på att kyrkostiftelsen är äldre än den nuvarande kyrkan. Huvuddelen av de kända Clemenskyrkorna i Skandinavien kan dateras till 1000-talet och patrocinet har en klar anknytning till kungamakten (Cinthio 1968). Det ligger alltså nära till hands att tänka sig ett samband mellan den ovannämnda kungsgården och kyrkostiftelsen. Frågan är då om en eventuell tidigmedeltida Clemenskyrka har legat på platsen för den nuvarande - vilket i så fall skulle ge en fingervisning om var kungsgården legat - eller om kyrkan flyttats.

Begravningsplatsen på fästningsholmen

En tänkbar plats för kungsgården är den holme i Lagan där senare Lagaholms borg anläggs. Borgen är dokumentariskt belagd från 1200-talets senare hälft (Bengtsson 1954) och kan väl hypotetiskt tänkas ha uppstått genom att kungsgården befästs. Under Christian IV byggdes den om till en modern fästning och troligen försvann större delen av den medeltida borgen vid detta tillfälle.

När fästningen grävdes ut kring 1930 påträffades en begravningsplats som legat på nordvästra delen av holmen. Den har sedan undersökts vid flera tillfällen, senast 1992, dock ej i sin helhet (rapporter i landsantikvariens arkiv i Halmstad). Endast den östra avgränsningen har påträffats.

Begravningsplatsen beräknas ha omfattat minst 2500 m². Gravarna är lagda i flera skikt och utgör tillsammans troligen 3500-4000 stycken. På grundval av de gravlagdas armställningar och ett par enstaka fynd kan begravningsplatsen antas ha använts från tidig medeltid till 1400-talets första hälft. Dateringen får dock betraktas som något osäker (Anberg 1992). Någon kyrka har inte påträffats men området kan mycket väl har rymt en mindre kyrkobyggnad - kanske den första Clemenskyrkan.

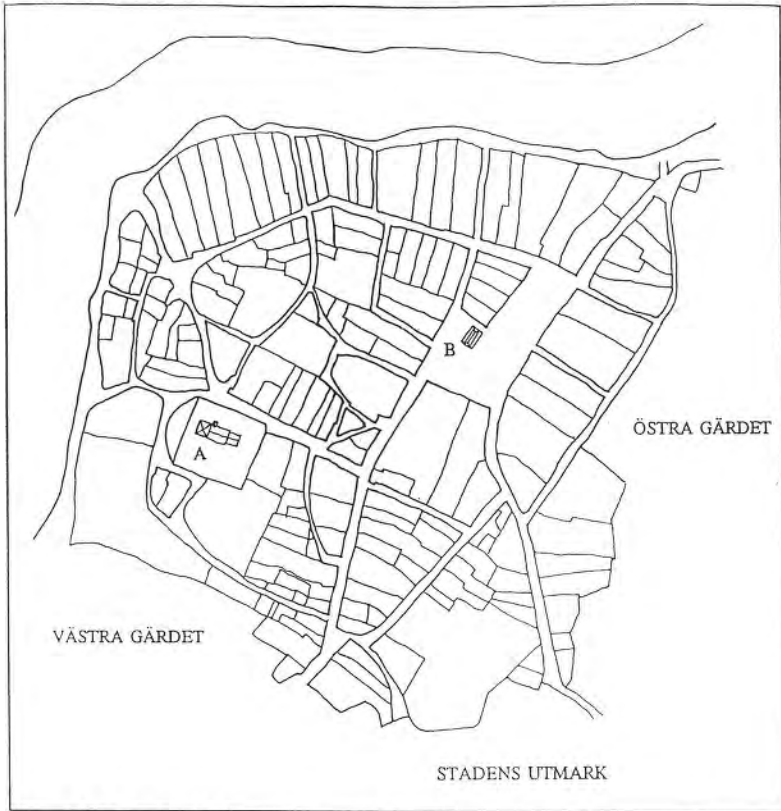
Kopplingen mellan begravningsplatsen och en eventuell kungsgårdskyrka är bara en av flera alternativa tolkningar. Andra tänkbara tolkningar är att platsen fungerat som borgens begravningsplats eller att den tillhört en okänd tidigmedeltida kyrka, kanske med anknytning till den eventuella handels/marknadsplatsen i Köpinge.

Sannolikt kan man dock se ett samband mellan de fyra faktorerna handelsplats, begravningsplats, Clemenskyrka och kungsgård. Det skulle då innebära att vi under tidig medeltid har en handelsplats, kanske med anor från vikingatid, en kungsgård med en kyrka invigd till St Clemens och en begravningsplats som av dess storlek att döma kan ha använts av en hel socken (Anberg 1992 med ref). Ur denna koncentration av merkantila, kyrkliga och styrande funktioner växer sedan staden Laholm fram.

Urbaniseringskriterier

Från 1300-talet och framåt finns flera belägg som visar att Laholm betraktades som en stad. Ett stadssigill från 1300-talets början är känt, liksom Knutsgilletts sigill. Det finns också en borgmästare nämnd (1399) och 1481 nämns Laholm som köpstad. 1515 erhåller staden bekräftelse på sina stadsprivilegier (Andrén 1986a, Redin 1982). I formell mening existerar alltså staden Laholm från 1300-talet och framåt. Vid denna tid kan också den nuvarande kyrkan ha påbörjats. Den kan också tänkas att kyrkan och begravningsplatsen på fästningsholmen har fortsatt att användas genom hela 1300-talet. Ätminstone begravningsplatsen tycks ju ha varit i bruk in på 1400-talet. En tänkbar parallell är utvecklingen i Halmstad där den gamla kyrkan i Övraby fortsätter att fungera som stadens församlingskyrka en tid

Figur 2. Laholm 1799. A=kyrkan, B=rådhuset. Gamleby är området norr och nordväst om kyrkan.

efter det att staden flyttats till sin nuvarande plats omkring 1320.

Frågan är då om staden Laholm anlagts på jungfrulig mark eller om den föregåtts av en bybebyggelse. KVJBs omnämnande av landbor antyder en sådan bebyggelse - inget sägs dock om var dessa landbor bott. Laholm tillhör stadstypen "öppen enhet" enligt Andréns indelning (Andréns 1986a), en stadstyp som kan förmodas ha uppstått ur äldre kyrkbyar, i allmänhet under perioden 1200-1350 (ibid s 43ff). Laholms socken är känd från 1100-talet (Sahlgren). Staden tillkommer således i ett område som redan har en organiserad kyrklig struktur och det är sannolikt att en bybebyggelse har funnits sedan tidig medeltid. Återstår då problemet var denna bebyggelse legat. På en stadskarta från 1799 (Laholms stad akt 2) - mig veterligt den äldsta som ger en bild av både kvarters- och tomtstrukturen -

utskiljer sig ett område i västra delen av staden, strax norr om kyrkan, med en tomtstruktur som markant skiljer sig från resten av staden. Området har snarare karaktär av en bytomt än av stadskvarter - notera t ex det triangelformade torget och gatustrukturen som närmast påminner om fågator som leder mot bygatan. Området kallas idag Gamleby och har av bl a Ejwertz (1961 s 13ff) antagits vara den äldsta delen av staden. Kartbilden tyder också på att så är fallet. Detta borde vara möjligt att kontrollera på arkeologisk väg. I just detta område har emellertid inga grävningar företagits i kvarterersmark utan endast i form av schaktningskontroller i Gamlebygatan. Dessa har dock framför allt berört omrörda lager och har inte givit några resultat som tyder på att här funnits en medeltida bebyggelse (rapportmanus i landsantikvariens arkiv).

Högmedeltida expansion?

Medeltidens mitt och senare del tycks ha varit en expansiv period i sydligaste Halland. Ett uttryck för detta är kyrkorna. Av de 11 kända medeltida kyrkorna i Höks härad har åtta tillkommit eller byggts om under gotisk tid. Salvén anger tidsperioden till ca 1250-1400 (Salvén 1940) men det är möjligt att tidsgränserna skall justeras något framåt. Kyrkobyggandet tyder emellertid på ett ekonomiskt överskott i området under hög- och senmedeltid, något som också antyds av Landebokens uppgifter där Höks härad har det högsta antalet tiondegivare i södra Halland utan att häradets storlek på något nämnvärt sätt avviker från de övriga i området. Varifrån kan då detta överskott ha kommit? Ökad jordbruksproduktion är en tänkbar orsak. Frågan är dock om inte den agrara expansionen infaller något tidigare, under 1000-1100-tal och snarare stagnerar kring 1250 (jfr Redin 1986).

Järnhantering

Det har länge varit känt att sydligaste Halland liksom dess gränstrakter i Småland och Skåne har haft en betydande järnproduktion under medeltiden. 1939 sammanfattade John Nihlén de då kända slaggvarpsförekomsterna i norra Skåne och Halland i en kartbild (s 9). Kartan visar en markant

koncentration av slaggvarp i sydöstra delen av Höks härad, ett område som ganska väl sammanfaller med det senmedeltida Hishults län, skapat vid 1400-talets mitt och vars förste innehavare var Ivar Axelsson Tott (Nihlén 1939 s 13). Hishults län mageskiftas 1574, varvid alla kronobönder i länet och deras skattepersedlar förtecknades. Varje gård som nämns erlade en del av sin skatt i form av järn (Ejwertz 1976 s 70ff). Vid den senaste fornminnesinventeringen i Hallands län har flera nyfynd av slaggvarp gjorts, både i Hishultsområdet, kring Lagan och i den småländska delen av länet (Klang 1984, Edvinger 1987). Man har också påträffat rester av blåsterugnar och några fynd av tackjärn har gjorts (Strömberg 1991 s 14f).

Tyvärre finns ytterst få dateringar av denna sydhalländska järnhantering. Strömberg refererar tre C14-dateringar från Hishultsområdet, vilka faller inom tidsramen ca 1225-1450 (s 20 fig 14) medan Gert Magnusson anger den "kronologiska horisonten" i Halland och nordvästra Skåne till 1267/1306-1377/1408 (1986 s 215). Det förefaller rimligt att sätta den bakre tidsgränsen till efter ca 1230, då KVJB ingenstans nämner järnet bland de inkomstkällor kungen hade av Halland. Det ovannämnda mageskiftebrevet från 1574 visar dock att järnhanteringen fortsatte långt in i 1500-talet.

C14-dateringarna stämmer väl överens med den ovan nämnda kyrkobyggnadsperioden under hög- och senmedeltid och det förefaller rimligt att anta ett samband. Dateringarna sammanfaller också med den period då de första urbaniseringskriterierna för Laholm dyker upp. Det verkar sannolikt att Laholm har fått stadsstatus i samband med den ökande järnproduktionen. Kommunikationsmässigt fanns här redan en knutpunkt och Lagan är det enda större vattendraget i området. Rent geografiskt är Laholm den naturliga omlastningsplatsen och utskeppningshamnen för järnet och det bör ha varit av vitalt intresse för kungamakten att ha kontroll över denna verksamhet i form av en stad. I detta sammanhang kan man dra paralleller med det äldsta Halmstad, Övraby, som på liknande sätt tycks ha fått stadsstatus kring 1250, men där bebyggelse, kyrka och kungsgård funnits redan från 1000/1100-talet. Liksom Laholm ligger Övraby vid en kommunikationsmässig knutpunkt, vid Nissans sista fall och här byggs en borg 1255. Det ekonomiska underlaget för ortens uppkomst var jordbruket, laxfisket och

järnhanteringen (Augustsson 1980 s 49). Övraby och borgen vid Nissan förlorar emellertid sin betydelse när staden flyttas nedströms till sitt nuvarande läge omkring 1320.

Arkeologiska undersökningar i Laholm

Det finns emellertid ett grundläggande problem kring Laholms äldsta historia och det är bristen på arkeologiska belägg för stadens existens. Under 1970- och 80-talen har flera undersökningar gjorts i staden, dock främst i form av gatuschaktningar (rapporter i landsantikvariens arkiv i Halmstad). Gemensamt för dessa är att kulturlagren är tunna och torra, ibland obefintliga, och att fyndmaterialet, huvudsakligen bestående av keramik, inte kan dateras längre tillbaka än 1500-tal (med undantag för enstaka fynd av förhistorisk keramik och flinta, dock i omrörda lager). Stora delar av staden tycks ha tagits i bruk först under 1600-talet.

Hur förklara denna diskrepans mellan arkivaliskt och arkeologiskt källmaterial? Några tänkbara orsaker kan vara

- att den arkeologiskt undersökta ytan av Laholm trots allt är mycket liten och att man framför allt har grävt i gatumark, i vissa fall i rörschakt och andra tidigare störda områden
- att Laholm trots sin stadsstatus främst fungerat som en bondby, med få kontakter utanför det egna omlandet (vilket kan förklara bristen på importkeramik) och där gödsel och avfall systematiskt förts ut på åkrarna (vilket kan förklara frånvaron av medeltida kulturlager)
- att den medeltida staden legat någon annan stans och flyttats till sin nuvarande plats under 1500-1600-talet. Det motsägs dock av flera faktorer: förekomsten av en medeltida kyrka, stadsplanens karaktär i främst Gamleby och den totala frånvaron av omnämnande av en sådan stadsflyttning i det skriftliga källmaterialet.

Den troligaste förklaringen torde vara en kombination av de två första alternativen, dvs dels den lilla undersökta ytan, dels att stadens fysiska karaktär varit byns snarare än stadens. Under de senaste åren har flera

arkeologiska undersökningar gjorts i och invid medeltida bytomter (bl a projekt E6, Sydgas 4 och dubbelspåret gnm Laholms kn, rapportmanus i landsantikvariens arkiv, jfr Carlsson 1987). Utmärkande för dessa är att fyndmaterialet nästan uteslutande varit av eftermedeltida karaktär även i de fall säkra arkivaliska belägg föreligger för att byn existerat under medeltiden. Man har förklarat detta med att keramikkarl varit sällsynta, att avfall förts ut som gödning och att senare tiders plöjning, markarbeten och nybyggande förstört de medeltida lämningarna. Det är sannolikt att förhållandet varit detsamma i Laholm. Frånvaron av kulturlager skall också ses i samband med den allmänna iakttagelsen att kulturlagertillväxten i de skandinaviska städerna minskade kraftigt under medeltidens andra hälft, bl a beroende på förbättrad renhållning (Andrén 1986b).

Sammanfattning

Diskussionen kring Laholms historia kan ur ett arkeologiskt perspektiv sägas kretsa kring två problem. Det första är att så få arkeologiska resultat finns som skulle kunna stödja en hypotes som stadens uppkomst. Det andra är att de undersökningar som gjorts är svårtolkade och i vissa fall tycks motsäga de arkivaliska källornas uppgifter. Trots detta skall jag här försöka skissera några - delvis ganska spekulativa - tankegångar kring Laholms uppkomst.

Någon gång under tidig medeltid - kanske redan under 1000-talet - anläggs en kungsgård vid Lagan. Strax norr härom finns då redan en lokal handels/marknadsplats, Köpinge. Kungsgården får namnet Lagaholm och invid den anläggs en kyrka, invigd åt St Clemens. Troligen har kungsgården och kyrkan legat på fästningsholmen, vilket ju också antyds av namnet samt förekomsten av en begravningsplats, som av allt att döma används av en normalstor sockenbefolkning under medeltidens förra hälft och en bit in på 1400-talet. Med största sannolikhet har alltså kungsgårdskyrkan - från början eller så småningom - kommit att fungera som sockenkyrka. Under 1200-talets mitt eller senare hälft byggs kungsgården ut till en borg. Vid ungefär samma tid flyttar verksamheten i Köpinge ned till södra sidan av Lagan. Här finns redan en bybebyggelse som under 1200-talets senare del

eller 1300-talet får stadsstatus och dit kyrkostiftelsen så småningom flyttas, varvid dagens St Clemenskyrka tillkommer. En orsak till stadens uppkomst är den ökade ekonomiska aktiviteten i häradet under hög- och senmedeltid i samband med järnhanteringen. Den goda ekonomin avspeglas också genom att de flesta av områdets kyrkor byggs eller byggs om vid denna tid. Staden tillkommer för att försäkra kungamakten om en del av överskottet, då Laholm var den naturliga utskeppningshamnen och omlastningsplatsen för järnet. Staden behåller dock i huvudsak sin fysiska karaktär av bondby. Först under 1500-1600-talet expanderar staden och det som idag är det centrala Laholm tar form.

De arkivaliska beläggen för Laholms stadsstatus skall då kanske snarare ses som uttryck för en överhets önskan att ha en centralort för kontroll av den omgivande landsbygden än som uttryck för en fysisk realitet. I den meningen kan Laholm betraktas som "staden som icke är".

Litteratur

Anberg, S	1992	<i>Arkeologisk undersökning vid Sydkrafts laxodling 1992</i> . Otryckt rapport
Andrén, A	1986a	<i>Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark</i> . Diss. Lund
Andrén, A	1986b	I städernas undre värld. I <i>Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio</i> . Lund Studies in Medieval Archaeology 1.
Augustsson J-E	1980	Halmstad. <i>Medeltidsstaden 20</i> . Rapport RAÄ
Bengtsson, B	1954	Hallands befästningar. I <i>Hallands historia I</i> . Halmstad

- Carlsson, K 1987 Den medeltida bebyggelsen. I *Nya bidrag till Hallands äldsta historia 1*. RAÄ UV-väst
- Cinthio, E 1968 The Churches of St Clemens in Scandinavia. I *Res Mediaevales. Festskrift till Ragnar Blomqvist*. Archaeologica Lundensia III.
- Edvinger, K 1987 Södra Halland. I *Arkeologi i Sverige 1985*, Kommentarer och statistik. RAÄ
- Ejwertz, A 1961 *Laholms historia I*. Laholm
- Ejwertz, A 1976 *Laholms historia II*. Laholm
- Ersgård, L 1986 Kämpinge och köpingarna - om tidigmedeltida handelsplatser i Sydvästskåne. I *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1.
- Grill, E 1954 Hallands städer. I *Hallands historia I*. Halmstad
- Klang, L 1984 Hylte kommun - flertusenårig kulturbygd med mer än tusen fornlämningar. *Halland*.
- Kong Valdemars Jordebog* Udg af Samfundet til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Svend Aakjær. Kbhvn 1926-1943
- Magnusson, G 1986 *Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län*. Diss. Stockholm

Nihlén, J	1939	<i>Äldre järntillverkning i sydsverige. Studier rörande den primitiva järnhanteringen i Halland och Skåne.</i> Stockholm
Ohlsson, T	1980	The Löddeköpinge Investigation II. The Northern Part of the Village Area. <i>Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1979-80.</i>
Redin, L	1982	Laholm. <i>Medeltidsstaden 39.</i> Rapport RAÄ.
Redin, L	1986	Stad, befolkning och bebyggelse i Halland under medeltid. I <i>Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio.</i> Lund Studies in Medieval Archaeology 1.
Salvén, E	1940	Medeltidsarkitekturen i Hallands kyrkor. <i>Vår bygd.</i>
Strömberg, B	1991	Järnhantering på boplatser i Halland under äldre järnålder. <i>Nya bidrag till Hallands äldsta historia nr 4.</i> RAÄ UV-väst

Otryckta rapporter i landsantikvariens arkiv i Halmstad

Äldre kartmaterial i lantmäterienhetens arkiv i Halmstad